
**ЗНАМЕНИТІ ПОДІЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

БОГДАН ГРУШЕЦЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКА АВТОНОМІЯ
ТА УТВОРЕННЯ УНР**

Харків
«Фоліо»
2021

ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ ТА УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРОБУДЖЕННЯ

Початок ХХ століття приніс Україні складні випробування і нові можливості. Країна не мала власної державності, землі були поділені між двома імперіями — Російською та Австро-Угорською. Більша частина власності та влади на місцях перебувала в руках представників інших народів. Складне соціально-економічне становище штовхало багатьох українців виїжджати за межі Батьківщини в пошуках кращої долі.

Понад 80 % українських земель і населення перебували під владою російського імператора. Абсолютистська монархічна влада придушувала будь-які прояви політичного самовизначення України, а з другої половини ХІХ століття перейшла до відвертого нищення української мови та культури. Емський указ 1876 року та Валуєвський циркуляр, що йому передував у 1863 р., мали на меті перешкодити формуванню української національної самосвідомості, нав'язати малоросійську концепцію розвитку, відповідно до якої українці без будь-яких на те раціональних підстав оголошувалися частиною російського народу. З цією ж метою за будь-яку ціну стримувався український національний рух, що набував все потужніших форм протягом ХІХ — початку ХХ століть.

Особливо суттєві обмеження були накладені після придушення Першої російської революції 1905—1907 рр. Піком шовіністичної імперської політики став Столипінський циркуляр 1911 року, що забороняв реєстрацію усіх «чужорідних» (тобто неросійських) організацій. Заборона святкування 100-річного ювілею з дня народження Тараса Шевченка на початку 1914 року вчергове продемонструвала атмосферу ненависті та нетерпимості, яка переважала в панівних колах Російської імперії стосовно українського національного руху.

З іншого боку, ці репресивні дії були виявом слабкості самодержавної влади імператора Миколи II, падіння її популярності й авторитету серед абсолютної більшості підвладного населення. Недовіра та навіть ненависть до влади посилювалися в роки Першої світової війни, що призвела до колосальних людських і майнових втрат. Проте, як показав час, Російська імперія виявилася найслабшою ланкою серед міжнародних гравців та не пережила цей глобальний конфлікт.

У лютому 1917 року відбулися масові протести в Петрограді, тодішній столиці Російської імперії. Люди протестували проти погіршення соціально-економічної ситуації під час війни. Вони абсолютно не розуміли, навіщо ця війна, заради чого страшні людські та економічні втрати. Заради того, щоб Росія загарбала ще якусь сусідню територію? Все це вилилося в масові сутички. Влада віддала наказ військам придушити це повстання, розігнати й навіть бути готовими використати зброю проти мітингувальників. На превеликий жах влади армія відмовилася виконувати цей наказ. Солдати Волинського полку, що склалися переважно з українців, відкрито перейшли на бік повсталих. За ними слідували й інші військові частини.

Оскільки після кривавого придушення Першої російської революції імператорська влада втратила практично будь-який авторитет в суспільстві, вона трималася виключно на військових. Отже, коли військові відмовилися її підтримати, то не знайшлося жодної сили, яка б надала суттєву підтримку. Тоді імператор Микола II був змушений другого березня 1917 року видати маніфест про своє зречення з престолу. Оскільки його брат Михайло також відмовився від престолу, Росія перетворилася на республіку. Імперія, що будувалася століттями, розвалилася буквально за кілька тижнів.

Система управління державою була знищена, тому що вона спиралася на самодержавство. Тепер, коли не стало імператора, залишився лише один більш-менш легітимний орган влади на теренах колишньої Російської імперії — парламент Державна Дума. Цей орган, вперше скликаний 1906 року, не відповідав демократичним стандартам, оскільки на виборах до нього був запроваджений високий майновий ценз: право голосувати та обиратися до нього отримали лише найбагатші люди — дворяни та буржуазія, що складалі лише кілька відсотків населення. Отже, без загального виборчого права легітимність Державної Думи була під величезним запитанням, проте вона хоча б мінімально представляла інтереси населення.

У Росії до того часу ніколи не існувало загальнодемократичних процедур. В умовах дефіциту демократії люди почали самоорганізовуватися та утворювати стихійні органи самоврядування, які отримали назву рад. За своїм соціальним складом та структурою формування ці ради були абсолютно різними, проте найпоширенішими стали солдатські, робітничі та селянські ради. Але на той момент ще ніхто не міг врегулювати

принципи виборів до цих рад, їхні повноваження. Все це відбувалося абсолютно стихійно, волею вулиці. Тому ради також не були цілковито демократично легітимними.

Для того, щоб не допустити повного безладу та анархії, Державна Дума вирішила взяти владу у свої руки. Вона проголосила про створення Тимчасового уряду на чолі з Георгієм Львовим, до якого увійшли переважно представники ліберальної партії кадетів та соціалістичних партій соціал-демократів (меншовиків) і есерів. Цей уряд мав керувати Російською державою до моменту скликання Установчих зборів — загальноросійського парламенту, сформованого на основі загального виборчого права. Тоді Тимчасовий уряд склав би свої повноваження та передав би їх новоствореним установам. Проблема виявиться в тому, що Тимчасовий уряд занадто довго відкладав скликання Установчих зборів, що підриватиме його авторитет.

Після падіння Російської імперії ліберально налаштований Тимчасовий уряд поступово скасував обмеження, які існували проти українського національного руху. Цьому сприяв і тиск з боку самих українців: по всій Російській державі відбулися масові маніфестації українців — як в межах суцільної етнографічної території проживання, так і в усіх містах, де було значне українське населення (у Хабаровську, Томську, П'ятигорську та інших містах).

Великий резонанс в усій Російській державі мала величезна 20-тисячна маніфестація українців у Петрограді, що пройшла 12 березня під гаслами «Нехай живе Вільна Україна! Нехай живе Федеральна Республіка!». Враження від цієї маніфестації та її вплив на «відкриття» росіянами українського

питання так описував письменник і політичний діяч Володимир Винниченко: «Українська маніфестація в Петрограді, за визнанням руских газет, була найчисленніша, найорганізованіша, найімпозантніша з усіх маніфестацій, які за того моменту без перестанку відбувались у столиці революційної Росії. Газети кілька днів після неї зі здивуванням описували її, захоплювались тим великим чуттям, силою, енергією й красою, які шугали з середини струнких рядів маніфестантів на млявих петроградців. Вони, ці петроградці, як і всі росіяне, були щиро здивовані: значить, це зовсім не вигадка німців, це українство? Значить, ті малороси, яких вони за царизмом звикли вважати „теми же рускими”, не є „те-же рускіє”? Значить, це є, дійсно, якась сила, коли тут, у Петрограді, знайшлося так багато прихильників її?».

По всій території України та за її межами українці почали формувати власні координаційні органи. Українські комітети протягом березня виникли в Петрограді, Одесі, Харкові, запрацювали громади в Миколаєві, Бердичеві, Проскурові, Бахмуті, інших населених пунктах Київщини, Чернігівщини, Херсонщини, виник Союз подільських українців у Вінниці. Фактично саме з початком цих форм самоорганізації розпочалася Українська революція 1917—1921 рр.

Активну роль відіграло українське студентство. Уже третього березня 1917 року, другого дня після зречення Миколи II, відбулося перше українське студентське віче кількістю до 500 осіб. За визнанням самих же учасників, ситуація ще не до кінця була зрозумілою: «Молодь не була ще певна, що її не розженуть, не заарештують всіх разом, але момент кликав до праці». Студентське віче одним із перших висунуло гасло «автономії

України в самих широких розмірах, висунення Українського питання на Міжнародній Конференції».

На цьому віче була заснована Головна українська студентська рада (ГУСР), до якої увійшло 20 членів: по чотири представники від п'яти вищих шкіл Києва: Університету Святого Володимира, Київського політехнічного інституту, Вищих жіночих курсів, медичних курсів і комерційного інституту. ГУСР координувала діяльність окремих студентських громад, проводила агітацію серед робітників, солдатів, селян, організувала спілки учнів середніх шкіл. Вже п'ятого березня 1917 року в умовах повної дезорганізації чинних державних служб київське студентство створило українську міліцію під назвою «Січ» у складі до 300 осіб, що долучилася до патрулювання Либідської дільниці та охорони українських організацій.

Значна кількість студентів у майбутньому увійшла до складу Української Центральної Ради. Найвідомішим прикладом, мабуть, є Павло Христюк, який, будучи студентом Київського політехнічного інституту, став провідним членом Української партії соціалістів-революціонерів, увійшов до Української Центральної Ради, а надалі став генеральним писарем у першому складі Генерального секретаріату та міністром внутрішніх справ УНР на початку 1918 року.

З огляду на таке національне піднесення, Тимчасовий Уряд, на пропозицію міністра освіти Олександра Мануйлова, постановив в місцях з українським населенням запровадити викладання у школах українською мовою для забезпечення прав національних меншостей. Російська мова як обов'язковий предмет викладалася тепер лише з другого року навчання. В учительських семінаріях та інститутах почали вивчати укра-

їнську мову, літературу, історію та географію. У вищих школах дозволили створювати кафедри української мови, літератури, історії та права.

За втілення в життя україномовної освіти з ентузіазмом взялося Товариство шкільної освіти, що було створено ще до Лютневої революції. Товариство мало на меті заснування українських шкіл різного типу, а також клопоталося щодо українізації вже наявних шкіл. Першим практичним кроком діяльності товариства стало відкриття в Києві української гімназії для хлопців і дівчат, що відбулося 18 березня на вулиці Львівській (нинішня вулиця Січових стрільців) в гімназії Аделаїди Жекуліної. Тоді ж на навчання українською мовою перейшло Київське училище Сергія Грушевського, засноване коштом батька голови Центральної Ради.

П'ятого і шостого квітня 1917 року в Києві відбувся Всеукраїнський учительський з'їзд у справі організації українського початкового, середнього і вищого шкільництва. З'їзд зокрема висунув амбітну ідею «приступити до організування Української Академії Наук, як неминучо потрібного органу для розвитку українознавства і взагалі науки на українській мові». Головним промотором заснування Української Академії Наук 1917 року був професор Михайло Грушевський, голова Українського Наукового Товариства в Києві.

Століття перебування України у складі Російської імперії призвело до того, що національне культурне надбання, у тому числі козацькі клейноди як символи влади часів Гетьманщини, опинилися в музеях Москви та Петрограду. Українські цінності в умовах колонізаторської політики російського керівництва вивозилися за межі українських земель. Відразу ж після

скинення самодержавної влади та початку демократичних перетворень в колишній імперії українська активна громадськість почала цікавитися можливістю повернення награвованих предметів культури назад до України. Категоричною була позиція військових-українців: «Всі стародавні українські прапори, які переховуються по різних державних сховах (музеях) Петрограду, Москви та інших міст, повинно негайно віддати у Київ до Українського Національного Музею».

Забуяла вільним повноцінним життям українська преса та книговидавництво. Ключовими періодичними виданнями були «Нова Рада» (редактор Андрій Ніковський), «Робітничка газета» (Володимир Винниченко), «Народна воля». Намагаючись підкреслити велику силу українського друкованого слова в 1917 році, один з організаторів цього процесу, видавець Василь Старий (Королів) писав: «По трьох роках мовчання розтулилися нарешті українські уста, вільно залунало наше слово, загуркотіли з небувалою силою друкарські машини, що родять похапцем українську книжку, якою набиваються полиці старих і нових наших книгарень, заповнюються і враз порожніють, бо книжка і газета незвичайно швидко поспішає на село. Нове, вільне слово, рідне слово летить до братів, незрячих гречкосіїв, розтуляє їм очі, показує нові обрії, де маячить уже прийдешнє щасливе життя. Хороші часи». Доля розпорядилася так, що ці хороші часи протривали зовсім недовго та були зметені кривавою агресією проти України.

1917 рік виявився насиченим не лише в політичній, але і в релігійній сфері. Українське національне пробудження вилилося в домагання самостійності для власної церкви — її автокефалії. Православна церква в Україні здавна ґрунтувалася

навколо Київської митрополії. З часів Володимирового хрещення аж до кінця XVIII століття ця митрополія була в підпорядкуванні Константинопольському патріархату. У 1687 році шляхом підкупу та тиску московській владі вдалося підпорядкувати Київську митрополію собі, проте відбулося це з порушенням церковних канонів.

Протягом XVIII — XIX століть православна церква перетворилася на одне з ключових знарядь династії Романових в управлінні своєю Російською імперією. Церква була цілковито підпорядкована інтересам держави, посаду Московського патріарха було скасовано, а замість нього утворено колегіальний Святійший Синод, члени якого призначалися особисто імператором. Таке становище призвело до того, що православна церква не відігравала такої ключової ролі в українському національному рухові, як це було у випадку греко-католицької церкви на Галичині та Закарпатті. Проте це не означало, що церква була цілковито зросійщена: величезна кількість священнослужителів були свідомими українцями, тож долучилися до активної суспільної діяльності, як тільки випала така нагода після Лютневої революції.

Якщо в політичній сфері українці вимагали для себе автономії, то в релігійній головним гаслом стала автокефалія — церковна самостійність. Зокрема, вже в травні відбулися з'їзди православного духовенства та мирян Поділля, Полтавщини, що однозначно підтримали ідею автокефальної церкви для України та запровадження богослужіння рідною мовою.

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Всеохопним національним піднесенням скористалися українські політичні партії та громадські організації, які почали виходити з напівлегального становища та активізувати свою діяльність. Перша координаційна зустріч представників різних течій українського національного руху відбулася в Києві вже третього березня, одразу ж після зречення Миколи II. На той момент ключовими були три ідеологічні напрями: ліберальний федералістський, самостійницький і соціал-демократичний. Усі вони домовилися працювати спільно заради потреб українського народу.

Четвертого березня 1917 року вони утворили загально-український представницький орган — Українську Центральну Раду. Це об'єднання мало представляти інтереси усього українського народу. Саме воно буде визначати розвиток Української революції протягом 1917 — початку 1918 років. Це був найдемократичніший повноцінно діючий орган влади в Наддніпрянщині за всю історію Української революції. Володимир Винниченко, що одразу ж активно долучився до діяльності установи, так її характеризував: «Це був центр, до якого радіусами стікались усі хилитання пробудженої, національної

енергії; з усіх куточків, з усіх великих і малих пунктів животворіння національного організму простягались до центру нерви нації. Сюди збігались усі жалі, всі кривди, всі надії, сподівання, плани, розрахунки, міркування. Тут вони перепалювались, перетирались, проходили через усі знаряддя політичної майстерні й виходили до мас у точних, викреслених, то гарячих, запальних, то урочисто-суворих, немов холодних лозунгах, які по нервах, через вузли — організації неслись у тіло нації й у той чи інший спосіб посували її вперед».

Центральна Рада збиралася лише періодично — по кілька разів на місяць, ухвалюючи ключові рішення. Через те, що делегати представляли різні регіони, часто дуже віддалені, не завжди вони встигали відвідати усі сесії. Проблематичним часто був приїзд селян і робітників, що не мали високого доходу, а компенсацій від Центральної Ради не отримували. Крім того, частими були й заміни окремих представників від партій і громадських організацій. Для того, щоб здійснювати поточну роботу в рамках Центральної Ради, було виділено окремий орган — Комітет Центральної Ради з 20 осіб, який пізніше отримав назву Мала Рада. Він засідав на постійній основі.

Центральна Рада, як і її комітет, засідала в приміщенні Педагогічного музею в центрі Києва, поблизу головного корпусу Київського університету. Зараз ця будівля називається Будинок вчителя, а біля неї споруджено пам'ятник незмінному голові Центральної Ради професору історії Михайлу Грушевському.

Михайло Грушевський ще на початку Першої світової війни був арештований, відсидів два місяці в Лук'янівській в'язниці у Києві, а потім засланий до російських губерній. Лише